

CULTURA, O GRILĂ ȘI UN PROIECT

MARIA MOLDOVEANU

Fenomenele socio-economice din perioada tranziției spre un nou tip de societate, au, neîndoiește, efecte profunde și asupra culturii. La rândul ei, cultura influențează întregul proces al schimbării, în sensul că nici un proiect de reformă economică și nici un program politic nu pot fi concepuți în afara perspectivei axiologice, prefigurate de cultura unei societăți. Dintr-un anumit punct de vedere, „totul este cultural”, scria Jacques Charpentreau, culturalul fiind o realitate legată prin mii de fire de social, fiind spațiul unde se ordonează forțele constitutive ale persoanei și comunității. Cultura, ca mărturie a unei epoci, este „... grija care permite a descifra o societate dată”¹. Istoria mentalităților arată, după Al. Duțu, că cercetarea substratului mental, prezent în creațiile unei culturi și în programele culturale ale unei societăți, ne conduce la sistemele ideologice, la scalele de valori și la structurile mentale din societate, mai clar decât zeci de tratate teoretice.

Acceptând această ipoteză, apreciem că analiza stării actuale a culturii românești, de la imaginea ideală ce se reflectă în conștiința indivizilor, la practicile culturale cotidiene, ne ajută să înțelegem mai bine unele fenomene din perioada tranziției. Cultura „iluminează” socialul, îl face mai accesibil cunoașterii și interpretării științifice. Această interpretare este mai productivă dacă analizăm subsistemul culturii prin prisma procesului de obsolescență (obsolescence), ca proces ireversibil de uzură morală, demodare, perimare — generat, nu numai de tendința firească de învechire, desuetudine, dispariție a unor valori culturale, ci și de schimbarea politică care în măsura în care impune „ruptura” radicală cu trecutul. Fenomen corelativ obsolescenței, inovația în cultură presupune adoptarea unor noi modele de creație și acțiune culturală, mai adecvate noului mod de organizare și funcționare a structurilor sociale. Conexate prin ideea schimbării, obsolescența și inovația se manifestă cu pregnanță în perioadele de tranziție de la un tip de societate la altul.

În deceniul dinaintea schimbării, resimțind dificultățile crescânde din economie, cultura a înregistrat un declin accentuat. Reducerea drastică a resurselor publice ce i-au fost destinate, lipsa altor surse de finanțare i-au subminat progresiv infrastructura, ca și șansele de asigurare cu resurse umane. Impactul politicului în spațiul valorilor culturale a dus la coerciție, birocrăție și voluntarism, cu efecte nefaste în conștiința publică românească.

Soluțiile și remediile au fost parțiale. Depășirea dificultăților presupunea reformarea mecanismelor economice și modificarea structurilor socio-politice.

Cu toate acestea, asumându-și o anume autonomie față de economic — cu mult mai mare decât cea de drept — cultura românească a permis manifestarea creativității și libertății inovative, devenind, din segmentul cel mai expus dirijismului și controlului puterii, zona

¹ Jacques Charpentreau, *Pour une politique culturelle*, Paris, collection „Vivre son temps”, 1967, p. 9.

de rezistență cea mai eficientă și mai credibilă. În acest context, a putut funcționa și un sistem complex de servicii culturale, cuprinzând: teatre, muzee, biblioteci, școli de artă, instituții muzicale, cămine culturale, cinematografe etc. care au răspuns în mare măsură trebuințelor spirituale ale diverselor categorii de indivizi.

Raportându-ne cu obiectivitate la „spectacolul lumii”, după cum sugera un filosof, constatăm că „produsele culturale” ale aceluși timp s-au constituit în suport și expresie a mentalităților celor mai emancipate. S-au propus noi credințe și noi reprezentări, dar și noi formule estetice. S-au promovat elementele unui nou model cultural ce tranzita limitele politicii culturale formale. În subsistemul culturii erau pregătite condițiile schimbării.

După decembrie '89, cultura nu a beneficiat de un proiect coerent și cuprinzător de reformă. În lipsa unor inițiative legislative fundamentale, sistemul culturii, ca și alte domenii de altfel, a funcționat pe bază de hotărâri, dispoziții, decrete și ordine. Criza de autoritate și stilul *laissez faire* de conducere a culturii au generat acute fenomene disfuncționale, favorizând instalarea anarhiei și arbitrariului. Prin contestarea unor sintagme și noțiuni, asociate în mod abuziv ideologiei sistemului totalitar — dezvoltare umană, educație patriotică, echitate în accesul la educație și cultură etc. — s-au negat valori și practici culturale fundamentale, adâncindu-se criza morală din societate.

În aceste condiții a fost posibilă deturnarea unor măsuri cu intenții restitutive, cum sunt: desființarea cenzurii, încurajarea inițiativei individuale, deconcentrarea deciziilor și descentralizarea structurilor, libera circulație a creatorilor — în favoarea negării unor valori și a efortului creator colectiv, descentralizării „problemelor”, atentatului la patrimoniul cultural național și abandonării destinului unei culturi.

Vechiul și noul coabitează. Se mențin și în domeniul culturii birocrăția și sistemele inerțiale care, uneori, par a fi insolubile. Se mențin interese acumulate, ce nu vor putea fi anulate numai prin legislație. Presa semnalează prezența corupției și în spațiul culturii.

S-a afirmat, pe bună dreptate, că dinamica și starea unei culturi la un moment dat, se lasă cuprinse prin identificarea locului pe care îl ocupă cultura scrisă în cadrul exprimării culturale. În spațiul culturii scrise, presa deține o poziție inconfundabilă.

Cu prilejul unei recente anchete sociologice, pe tema „Carte, lectură, bibliotecă”, am înregistrat și opțiunile subiecților pentru lectura presei.

Analiza opțiunilor semnifică, la o primă interpretare, pulverizarea intereselor de lectură, ca un reflex al pulverizării opiniilor socio-politice, după cum ar putea să denote și preocuparea de a se cunoaște întregul spectru de orientări și tendințe politice din societatea românească azi.

În acest sens, publicațiile de partid, de toate nuanțele se regăsesc între preferințele cititorilor de presă. Nici unul dintre cotidienele centrale nu este ignorat, după cum nu este neglijată presa locală. Se citesc publicațiile autodeclarate „independente”, „de dialog și atitudine”, „de opinie și informație liberă” care contribuie însă în măsură considerabilă la structurarea curentelor de opinie și a opțiunilor economice, politice, culturale etc.

Motivația lecturii presei este nuanțată: nevoia de a fi la curent cu evenimentele zilei, interesul pentru domeniul politic, cunoașterea tendințelor din lumea contemporană, înțelegerea fenomenelor economice, a legislației etc.

Există credința că presa de calitate participă la educarea comportamentului economic, politic, civic al cititorilor. Analiza lecturii presei relevă preocupările, interesele dar și

temerile contemporanilor noștri. Presa reflectă și climatul mental existent la nivelul colectivităților umane. Conceptele și imaginile vehiculate în paginile ei, pun în lumină elemente ale mentalului colectiv specific societății actuale. Dacă ne-am propune să evidențiem atitudinile fundamentale ale contemporanilor noștri, plecând de la echipamentul mental reconstituit din conceptele cele mai utilizate, ar trebui să admitem că ansamblul noțiunilor de: reformă, schimbare, șomaj, democrație, diversiune, protecție, privatizare, libertate, restructurare, opoziție, indexare, liberalizare, integrare, european, corupție, anticomunism, economie de piață ș.a. comunică posterității experiențele complexe și dificile ale societății noastre angajate în procesul reformei.

Alte elemente ale mentalității sociale putem reconstitui din obiecțiile cititorilor față de presă în ansamblul ei; în acest sens, i se reproșează: subiectivismul, goana după senzational, tendințele de manipulare a opiniilor, gratuitatea unor idei incitatoare, spiritul demobilizator, limbajul neelevat, prepotența profitului financiar. Numai civismul și profesionalismul publiciștilor ar putea anula, după opinia cititorilor, aceste scăderi, contribuind la diminuarea tensiunilor din relațiile interumane, la deblocarea inițiativelor creative, la afirmarea unui spirit activ, necesar reconstrucției.

Rămânând în spațiul culturii scrise, trebuie să arătăm că și piața cărții este dominată de o producție editorială haotică. Cele câteva sute de edituri particulare, interesate de profit imediat, eludează criteriile axiologice clasice în acest domeniu. Cititorii anchetei citate mai sus, apreciau că editurile, în general, „nu răspund”, sau „nu prea răspund” cerințelor actuale de lectură, chiar dacă unele — Humanitas, Academiei, Tehnică ș.a. — și-au asumat politica editorială în termeni de modernitate și eficiență.

Dacă ar lucra ei înșiși într-o editură, subiecții investigați ar avea, după cum declară, unele inițiative care, sintetizate, ar configura un amplu program strategic, cuprinzând concepții publicistice, criterii valorice, scale de priorități. Unii ar tipări „beletristică de cea mai bună calitate”, memorialistică, presă umoristică, istorie, literatură pentru copii, „domenii variate pentru gusturi cât mai diverse” sau ar proceda la reeditări din autorii antichității și din literatura universală. Alții ar tipări capodopere, manuale școlare și i-ar susține pe debutanți. Cei mai mulți ar urmări numai criteriul valoric, unii, însă, profitul financiar. Se apreciază că, în momentul de față, ar trebui editate opere care să contribuie la educarea cititorilor în spiritul valorilor democrației, cele care constituie „literatura de vindecare”, „literatura de zidire a adevăratului civism” — cum menționa unul dintre subiecți.

Domeniile de literatură care participă, după opinia subiecților, la formarea mentalității democratice sunt numeroase. Ei au numit: istoria națională, *istoria antică* (s.n.), politologia, dreptul civil, dreptul constituțional, religia, morala, sociologia, beletristica, biografiile personalităților politice, culturale, militare etc. Marile creații beletristice au virtuți educaționale prin actualitatea lor. Scrierile lui Caragiale prezintă, în opinia lor, similitudini surprinzătoare cu viața politică din România de azi: autorul „a pătruns în culisele politicianismului”, „a atacat corupția și parvenitismul”, „i-a demascat pe demagogi”. Numeroși alți scriitori, dintre cei citați de subiecți, au surprins socialul cu o forță artistică ireparabilă, au construit tipologii umane semnificative, au proiectat idealuri. După opinia cititorilor, „toți scriitorii valoroși sunt actuali” și mai ales sunt în măsură să redca starea de spirit, mentalitățile generației lor, ale epocii lor.

Criza semnalată în domeniul culturii scrise, se resimte și mai acut la nivelul așezămintelor culturale. Subiecții anchetei „Carte, lectură bibliotecă” explicau anumite disfuncții ale serviciilor de carte prin: „lipsa legislației culturale”, „pasivitatea puterii”, „lipsa valutei”, „agitația din viața publică”, „mentalitățile anacronice”. Asemenea stări de lucruri afectează în aceeași măsură și muzeele, teatrele, bibliotecile, căminele, cinematografele, instituțiile muzicale, în general instituțiile din sistemul educației permanente.

Criza resurselor materiale afectează înseși condițiile lor de supraviețuire. Din lipsa fondurilor financiare s-a sistat construcția unor așezăminte de interes național. În același timp, cu avizul tacit al administrațiilor locale, s-a recurs la agresiuni împotriva unor instituții culturale, pentru a le deposeda de localurile din dotare. Sunt așezări urbane unde anticariatele și librăriile au fost lichidate cu cinismul similar invaziei postbelice.

După opinia noastră, până la descentralizarea efectivă, economică și culturală, statul avea obligația să asigure funcționarea normală a acestor instituții. Altfel, înseamnă a acorda formal dreptul la cultură, dar a bloca, prin inactivitate, accesul la serviciile culturale. Lipsa echipamentelor culturale, starea lor de multe ori nefuncțională au condus la inactivitate. Numeroase categorii de populație au renunțat la serviciile universităților populare, caselor de cultură, căminelor culturale etc. În această privință, există un cerc vicios: scade numărul solicitanților datorită condițiilor improprie de activitate și nu se fac investiții, nu se asigură resursele umane necesare, echipamente moderne, localuri funcționale, datorită audienței reduse în colectivitățile pe care aceste așezăminte le deservește.

Instituțiile culturale profesioniste nu s-au preocupat, nici ele, de satisfacerea nevoilor spirituale ale publicului și, lipsite adesea de un sistem managerial competent, au facilitat circulația peste hotare a oamenilor de artă, dar nu în beneficiul culturii naționale, și nici al interpreților înșiși.

Reforma serviciilor culturale impune, înainte de toate, restaurarea legalității, a justiției sociale. Totodată, se cere o infrastructură modernă, funcțională, specialiști bine pregătiți, un sistem informațional eficient. Statul nu trebuie să se eschiveze de la formarea personalului din cultură (J. Charpentreau, op. cit.). Dar inerția structurilor și inerția mentalităților preferă securitatea mediocrității în fața efortului de emancipare.

În perspectiva reconstrucției sociale, serviciile culturale au de răspuns la numeroase cerințe ale societății în planul formării profesionale continue și educației permanente, în domeniul pregătirii culturale generale și informării populației cu probleme din actualitatea economică, politică, științifică, artistică etc., asigurând totodată condiții pentru autoinstruire și autoeducație.

Un rol important revine sistemului cultural în stimularea creativității și preocupărilor inovative ale celor mai diverse categorii de indivizi. Participarea serviciilor culturale la procesul complex de dezvoltare umană, presupune cunoașterea nevoilor spirituale în dinamica genezei lor, investigarea științifică a cerințelor culturale și mutațiilor ce se produc în domeniul așteptărilor și aspirațiilor populației. Așa cum agenți economici nu pot lua decizii eficiente fără a studia previzional piața, nici managerii serviciilor culturale nu pot asigura adresabilitatea acțiunii culturale, în lipsa studiilor previzionale în rândul beneficiarilor.

Există în momentul de față preocupări ministeriale în privința descentralizării privatizării în cultură. În ce ne privește, opinăm că preluarea serviciilor și programelor

culturale de către persoane private și semipublice ar trebui să se realizeze în urma descentralizării economice, pentru a se evita unele disfuncții și discontinuități ca și „descentralizarea problemelor” esențiale ale spiritualității românești. Pe de altă parte, procesul descentralizării nu exclude oportunitatea serviciilor centralizate pentru sectoare determinate ale culturii; în acest sens, preconizăm înființarea unor organisme interministeriale și interdepartamentale — de exemplu, Consiliul Național pentru Biblioteci/vezi modelul francez — care să coordoneze realizarea unor obiective de interes național.

O politică culturală eficientă presupune armonizarea tuturor opțiunilor constructive. „O mare politică culturală — scria teoreticianul francez J. Charpentreau — este o incitație la invenție permanentă”². O cultură se pregătește. O cultură se susține. O cultură se protejează. Se protejează patrimoniul de valori culturale, dar se protejează și creatorii lor. În cadrul programului de reformă se poate concepe un capitol distinct privitor la protecția socială a creatorilor de valori culturale.

De protecție prin cultură trebuie să beneficieze fiecare membru al societății. În acest sens, accepția în care este utilizat conceptul de protecție socială, atât de către agenții reformei, cât și de teoreticieni, este lacunară, în absența dimensiunii culturale a fenomenului.

Politica culturală însă nu se reduce numai la o politică socială, nici numai la una artistică sau de creație populară, ci le presupune în egală măsură. În egală măsură este știință și artă. Este proiectul libertății, participării și dezvoltării umane.

²Idem, p. 110.